

Παγκόσμια δημοκρατική αναγέννηση ή κάποια εφιαλτική ουτοπία*

Κορνήλιος Καστοριάδης

30/12/1997 *Ελευθεροτυπία

Μετάφραση-επιμέλεια, εισαγωγικό σημείωμα: ΤΕΤΑ ΠΑΠΑΟΠΟΥΛΟΥ

Στις αρχές του φθινοπώρου, 4-6 Σεπτεμβρίου 1997, διοργανώθηκε στην Πράγα, υπό την αιγίδα της Τσεχικής δημοκρατίας και με την προσωπική συμμετοχή του Βάτσλαβ Χάβελ, μία μεγάλη διεθνής συνάντηση το "Forum 2000"- στην οποία συμμετείχαν προσωπικότητες από όλο τον κόσμο: διανοητές, διανοούμενοι, νομπελίστες, πολιτικοί, πρώην πολιτικοί, εκπρόσωποι θρησκευτικών δογμάτων. Στόχος της συνάντησης ήταν να συμβάλλουν οι παρόντες με τις απόψεις τους στην αναζήτηση, εν όψει του 2000, ενός καλύτερου κόσμου· ενός κόσμου, για να ακριβολογούμε, χωρίς τη φρίκη που μας επιφύλαξε ο απερχόμενος 20ός αιώνας.

Ο Κορνήλιος Καστοριάδης συμμετείχε στο "Forum 2000" και εκφώνησε εκεί ένα κείμενο με τίτλο "Παγκόσμια δημοκρατική αναγέννηση ή κάποια εφιαλτική ουτοπία". Αυτή ήταν η τελευταία δημόσια παρέμβασή του. Λίγο μετά την επιστροφή του από την Πράγα στο Παρίσι άρχισε η περιπέτεια της υγείας του που, παρά το σθένος με το οποίο την αντιμετώπισε, είχε τελικά ολέθρια έκβαση: το θάνατό του, πριν από πέντε ημέρες, στις 26 Δεκεμβρίου, σε ηλικία 75 ετών.

Πολλά λέγονται μετά θάνατον· είναι πιο εύκολο και "βολικό" όταν η δρυς πέφτει. Έτσι συνέβαινε και στο παρελθόν, έτσι συμβαίνει ακόμα περισσότερο σήμερα, σ' αυτή την εποχή που την χαρακτηρίζει η γενικευμένη "άνοδος της ασημαντότητας", όπως ο ίδιος έχει γράψει. Από μέρους μας θα περιοριστούμε σε λίγες φράσεις. Ο Κορνήλιος Καστοριάδης δεν σεβάστηκε τα δόγματα –οποιαδήποτε δόγματα- ποτέ. Παρέμεινε πάντα μαχητής και δεν διαχώρισε σε καμία περίπτωση την θεωρία από τη δράση. Με το πολύπλευρο έργο του έχει δημιουργήσει ένα ολόκληρο σύστημα σκέψης, μια συνολική σύλληψη του ανθρώπου. Ο Κορνήλιος Καστοριάδης, αδιαμφισβήτητα, είναι ένας από τους μεγαλύτερους φιλοσόφους του 20ού αιώνα. Όσο και εάν το έργο του θα παραμείνει, ο Κορνήλιος Καστοριάδης θα λείπει αφόρητα όχι μόνο στην οικογένειά του, αλλά και σε όσους τον έχουν γνωρίσει και αγαπήσει -τους συνεργάτες τους μαθητές, τους φίλους. Το κείμενο που αμέσως ακολουθεί -δημοσιεύεται για πρώτη

φορά στον Τύπο- είναι ακριβώς αυτό που εκφώνησε στην Πράγα, στη συνάντηση "Forum 2000". Οι αναγνώστες θα βρουν εδώ αρκετά από τα στοιχεία που συγκροτούν τον καστοριαδικό κόσμο. Το κείμενο αυτό του Κορνήλιου Καστοριάδη είναι, τελικά, το τελευταίο

Οι οργανωτές του *"Forum 2000", πολύ σωστά, αν και το πρόβλημα θα εμφανιζόταν έτσι κι αλλιώς, συμπεριέλαβαν στο πρόγραμμα των συζητήσεών μας το θέμα "αρμονίες, δυσαρμονίες και εντάσεις στον σημερινό κόσμο". Αυτό ακριβώς πρόκειται να εξετάσουμε εδώ, τώρα. Θα ήθελα πάντως, σε σχέση με το θέμα μας, να ξεκαθαρίσω κάτι από την αρχή: τίποτα δεν είναι σίγουρο και δεδομένο για τον άνθρωπο, τίποτα δεν είναι δεδομένο ακόμη κι αν υποθέσουμε ότι θα ζούσαμε στον καλύτερο δυνατό κόσμο. Ειδικότερα, θέλω να δώσω ιδιαίτερη έμφαση -πρέπει να το καταλάβουμε βαθιά- ότι δεν υπάρχει κληρονομήσιμη παράμετρος στην "ανθρώπινη φύση". Δεν υπάρχει ουδεμία εγγύηση για μια αδιάκοπη ηθική, πολιτική, πνευματική "πρόοδο". Εξάλλου, είναι γνωστό ότι και η "τεχνική πρόοδος" έχει γνωρίσει στην Ιστορία περιόδους τελμάτωσης ή ακόμη και οπισθοχώρησης. Ο κόσμος που έχουμε κληρονομήσει καθορίζεται: πρώτον, από πολύ μεγάλη ποικιλία καθώς επίσης από έντονη ετερογένεια όσον αφορά τις απαρχές του· δεύτερον, από το τεράστιο κίνημα ομογενοποίησης που αρχίζει με την ευρωπαϊκή επέκταση στο τέλος του 15ου αιώνα και περνάει σε μία εντελώς νέα φάση μετά από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και ακόμη περισσότερο τα τελευταία είκοσι χρόνια.

Η ευρωπαϊκή επέκταση, όλο το διάστημα αυτών των πέντε αιώνων, ήταν επέκταση κυρίως αποικιακή ή ημι-αποικιακή. Ως τέτοια πήρε είτε τη μορφή ενός εποικισμού συνοδευμένου από την σχεδόν καθολική εξόντωση των ιθαγενών (Βόρειος Αμερική, Αυστραλία, Νέα Ζηλανδία, Σιβηρία και, σε σημαντικό βαθμό, Λατινική Αμερική) είτε τη μορφή της άμεσης ή έμμεσης καθυπόταξης των τοπικών πληθυσμών (Αφρική, Ινδία κι ένα μεγάλο τμήμα της Ασίας).

Συνεπώς, η ευρωπαϊκή επέκταση δεν είχε σχέση με επέκταση πολιτιστική (εκτός από ορισμένες περιπτώσεις που αφορούν κάποιες τοπικές ελίτ). Τελικά, οι χώρες οι οποίες βρέθηκαν υπό αποικιακό ή ημι-αποικιακό καθεστώς διατήρησαν αναλλοίωτες τις πατρογονικές παραδόσεις τους, τις συνήθειες, τους τρόπους ζωής. Στο δεύτερο ήμισυ του 20ού αιώνα αυτές οι χώρες απέκτησαν την τυπική ανεξαρτησία τους. Το ίδιο χρονικό διάστημα -παράλληλα με την ανεξαρτησία- έγινε μία βαθιά διείσδυση τόσο στον τρόπο ζωής αυτών των λαών όσο και στην

οικονομική τους οργάνωση, μέρους της Δυτικής Ευρώπης και των Ηνωμένων Πολιτειών. Όμως τούτη η διείσδυση εμπεριείχε μόνο το ήμισυ της ευρωπαϊκής παράδοσης, δηλαδή κατ' ουσίαν ό,τι έχει σχέση με την τεχνολογία και τις καταναλωτικές συνήθειες (στο μέτρο βέβαια που κάτι τέτοιο το επέτρεπε το οικονομικό επίπεδο των αποικιών). Πάντως, οι πιο βαθιές συνήθειες και ειδικότερα τα "ήθη κι έθιμα" που αφορούν την πολιτική και την εξουσία, σε πολλές και πολύ σημαντικές περιπτώσεις, έχουν μείνει ουσιαστικά τα ίδια.

Αποδίδω σ' αυτό το γεγονός εξαιρετική σημασία, διότι πιστεύω με τον πιο κατηγορηματικό τρόπο ότι η επέκταση ενός αποχαλινωμένου καπιταλισμού μαζί και της σημερινής ψευδο-αγοράς δεν θα φέρει αυτομάτως την ελευθερία και την δικαιοσύνη. Αντιθέτως, πιστεύω ότι μοναδική ελπίδα για το μέλλον του κόσμου μας είναι και παραμένουν οι εξής παράγοντες: η πολιτική εγρήγορση και η δραστηριότητα των λαών. Προς το παρόν έχουμε μόνο μικρά δείγματα μιας τέτοιας εγρήγορσης και δραστηριότητας. Εξάλλου, το ίδιο ισχύει, μάλιστα κατά τρόπο εξώφθαλμο, και για εκείνες τις χώρες του δυτικού κόσμου στις οποίες πρωτοεμφανίστηκε το ιστορικό πρόταγμα της ελευθερίας, της ισότητας και της δικαιοσύνης -το πρόταγμα δηλαδή της ατομικής και συλλογικής αυτονομίας.

Η ευρωπαϊκή παράδοση χαρακτηρίζεται από μία ουσιώδη αντινομία για την οποία θα μιλήσω αμέσως.

Στην Ευρώπη, από τον 12ο αιώνα και μετά, παρατηρούμε ότι εμφανίζονται τα πρώτα σπέρματα μιας πορείας προς την ελευθερία σε όλους τους τομείς: στην πολιτική, στον πολιτισμό, στη σκέψη. Παρατηρούμε ότι οι πρωτο-αστικές διοικήσεις των πόλεων διεκδικούν και κατακτούν μια κάποια αυτονομία από τη βασιλική, αυτοκρατορική ή την εκκλησιαστική εξουσία. Παρατηρούμε ότι οι τέχνες "σπάνε" τα κληρονομημένα και τυποποιημένα σχήματα. Στη συνέχεια, ακολουθεί η Αναγέννηση, η Μεταρρύθμιση, ο Διαφωτισμός, οι Επαναστάσεις του 17ου, του 18ου, του 19ου αιώνα - το εργατικό κίνημα, η μεγάλη πολιτιστική άνθηση του μοντερνισμού από το 1750 μέχρι το 1950, η χειραφέτηση των γυναικών και της νεολαίας. Όλη αυτή την πορεία την ονομάζω: κοινωνικό-ιστορικό πρόταγμα της συλλογικής και ατομικής αυτονομίας.

Ωστόσο δεν πιστεύω ότι το κοινωνικό-ιστορικό πρόταγμα της συλλογικής και ατομικής αυτονομίας έχει ριζώσει πραγματικά. Τα αποτελέσματα όμως όλων αυτών των επαναστάσεων και κινημάτων έχουν αφήσει κάποια σημάδια στους θεσμούς και, ιδίως, έχουν ορίσει έναν ορισμένο ανθρωπολογικό τύπο: το ελεύθερα

σκεπτόμενο δημοκρατικό άτομο. Πάντως στην Ευρώπη αναδύεται, επίσης, κι ένα άλλο πρόταγμα, πρόταγμα αντινομικό σε σχέση με το πρώτο για το οποίο ήδη μίλησα. Πρόκειται για το πρόταγμα της "απεριόριστης επέκτασης της ορθολογικής κυριαρχίας", το οποίο αρχικά αφορούσε μόνο τη σφαίρα της οικονομικής παραγωγής. Τούτο το πρόταγμα, δυναμικά υποστηριζόμενο από την χωρίς προηγούμενο τεχνολογική εξέλιξη, που με την σειρά της το ενισχύει και το διευρύνει, γεννά τον καπιταλισμό με την ευρεία έννοια του όρου, ο οποίος κυριαρχεί στην Ευρώπη και τη Βόρειο Αμερική και, λίγο ως πολύ, με την επέκταση της Δύσης, σε όλο τον κόσμο.

Ο καπιταλισμός αυτός καθαυτός δεν έχει ενδογενή συνάφεια με τη δημοκρατία· ίσα - ίσα θα έλεγα ότι συμβαίνει μάλλον το αντίθετο. Τα ιστορικά γεγονότα και οι σημερινές εξελίξεις σίγουρα δεν θα μας διέψευδαν. Ο καπιταλισμός δεν είναι ένα ομαλά αυτορυθμιζόμενο σύστημα. Αν οι ζοφερές προφητείες του 19ου αιώνα αποδείχτηκαν μέχρι τώρα λανθασμένες, αυτό οφείλεται στην κοινωνική και πολιτική αντίσταση που συνάντησε ο καπιταλισμός από το δημοκρατικό και το εργατικό κίνημα. Για εκατόν πενήντα χρόνια -αρχές του 19ου αιώνα ως τη δεκαετία του 1950- αυτή η αντίσταση επέβαλε στον καπιταλισμό μια ουσιαστική βελτίωση του βιοτικού επιπέδου των εργατών, μια εξίσου ουσιαστική μείωση των ωρών εργασίας, μια σειρά μέτρων προστασίας και, τελικά, με την κρίση του 1929-33, μια ενεργό παρέμβαση των κυβερνήσεων με στόχο την ρύθμιση της οικονομίας.

Όμως τα τελευταία είκοσι πέντε χρόνια οι καιροί άλλαξαν. Οι πολιτικές και κοινωνικές συγκρούσεις είναι σε κάμψη. Η πλήρης απασχόληση έχει γίνει κάτι το αδιανόητο. Το χρηματιστήριο στη Wall Street ανεβαίνει κάθε φορά που μια εταιρεία ανακοινώνει απολύσεις εργαζομένων. Η τεχνητή ανεργία χρησιμοποιείται εσκεμμένα, περίπου σαν φόβητρο, για την καταστολή της κοινωνικής αντίστασης. Η πολιτική σκηνή χαρακτηρίζεται από: απάθεια, ιδιώτευση, ιδεολογική οπισθοχώρηση, πλήρη κενότητα. Οι δυτικές χώρες δεν αποτελούν πλέον το παράδειγμα του αγώνα για την ελευθερία. Οι σημερινές κυβερνήσεις έχουν στερήσει από τον εαυτό τους τα μέσα για τη ρύθμιση της οικονομίας. Η αφηνιασμένη και βάρβαρη κυριαρχία των πολυεθνικών εταιρειών έχει εξαπλωθεί παντού σε όλο τον πλανήτη. Η εκβιομηχάνιση των φτωχών χωρών γίνεται σε συνθήκες χειρότερες κι απ' αυτές που ίσχυαν κατά την περίοδο της πρωτογενούς καπιταλιστικής συσσώρευσης στην Ευρώπη. Και, τέλος, το περιβάλλον καταστρέφεται με ραγδαίο ρυθμό.

Η ομογενοποίηση του κόσμου όπως συμβαίνει σήμερα είναι ουσιαστικά ομογενοποίηση "οικονομική" -στην παραγωγή, την κατανάλωση, την εμπορική "κουλτούρα"- ή, στην καλύτερη περίπτωση, πρόκειται απλώς για πολιτιστικές ανταλλαγές που εξαντλούνται μεταξύ κάποιων και πάντως λίγων ελίτ (ανταλλαγές που δεν έχουν καμία δημοκρατική επίπτωση στα ευρέα τμήματα του πληθυσμού). Τα αυταρχικά ή ψευδο-δημοκρατικά καθεστώτα ανθίζουν παντού, ενώ η καταστροφή των παραδοσιακών πολιτισμών, χωρίς οποιαδήποτε εναλλακτική λύση, ευνοεί την επιστροφή του θρησκευτικού και εθνοτικού φανατισμού με τα γνωστά φρικτά αποτελέσματα. Σε κάθε περίπτωση πάντως, τα ίδια τα γεγονότα δείχνουν ότι η Μαντόνα δεν μπορεί να αποτελέσει μια "αξιόπιστη" εναλλακτική λύση στο Κοράνι...

Η μεταφορά σε άλλους πολιτισμούς εκείνων των στοιχείων της δυτικής ιστορίας που εμείς θεωρούμε ότι έχουν καθολική ισχύ – και αυτά είναι, κατά τη γνώμη μου, η ελευθερία της σκέψης, η ελευθερία της πολιτικής ζωής και δράσης, η λαϊκή κυριαρχία, ο χωρισμός της θρησκευτικής από την πολιτική σφαίρα - δεν είναι αυτόματα. Τα στοιχεία αυτά ασφαλώς δεν αποτελούν ούτε φυλετικό ούτε εθνικό προνόμιο, ούτε και κατάρα του δυτικού ανθρώπου. Αλλά τι είναι; Είναι το αποτέλεσμα μιας μακροχρόνιας πάλης, η οποία άρχισε από το 12ο αιώνα. Η άνθησή τους στο μη δυτικό τμήμα του κόσμου δεν μπορεί να είναι μίμηση, αλλά ενεργός αφομοίωση από τους τοπικούς πληθυσμούς και μπορεί να συμβεί μόνο μέσα στο πλαίσιο μιας αυθεντικής δημιουργίας, μιας σύνθεσης της τοπικής με τη δυτική παράδοση. Σημάδια μιας τέτοιας δραστηριότητας εμφανίζονται ήδη σε διάφορες "υπό ανάπτυξη χώρες" όπως, π.χ., η Ινδονησία, το Χονγκ-Κονγκ, η Κίνα, η Μπούρμα, οι Φιλιππίνες, τμήματα της Λατινικής Αμερικής. Αυτό δείχνει κατά την άποψή μου ότι για όλους τους λαούς του κόσμου υπάρχει η δυνατότητα της αυτόνομης πολιτικής δραστηριότητας, αλλά δείχνει επίσης το πόσο τραχύς και αβέβαιος είναι ο δρόμος προς την ελευθερία.

Οι εναλλακτικές δυνατότητες που διαγράφονται για το μέλλον είναι δύο: Είτε οι δυτικοί αποκτούν ξανά την πολιτική και πνευματική τους δημιουργικότητα και γίνονται ικανοί να επηρεάσουν αποφασιστικά μια γόνιμη επαφή ανάμεσα στην ευρωπαϊκή παράδοση και τις άλλες κουλτούρες (κάτι τέτοιο μπορεί βεβαίως να ξεκινήσει και από τον μη δυτικό κόσμο. Είτε όλος ο κόσμος σκλαβώνεται όλο και περισσότερο από την αυτονομημένη πορεία της τεχνοεπιστήμης και της οικονομικής ανάπτυξης για την οικονομική ανάπτυξη. Και τότε, με κανένα τρόπο δεν θα μπορέσει να αποφευχθεί η εξάπλωση της πιο εφιαλτικής ουτοπίας